

הרב אברהם סוחובולסקי

תפילת הטל - אמצעי להכרזת אמירת מוריד הטל או התעוררות לטל תהיה

הקדמה

נהגו ישראל לומר תפילת הטל ביו"ט ראשון של פסח, מה עניינה של תפילה זו, הכרזה על תחילת הזכרת מוריד הטל או דבר אחר? תחילה נבאר האם יש כלל חובה להזכיר בימות החמה 'מוריד הטל', ומתי וכיצד מפסיקים לומר 'משיב הרוח ומוריד הגשם' ומתחילים לומר 'מוריד הטל'. ולאור זאת יתבאר מה עניינה של תפילה זו.

א. הזכרת מוריד הטל בימות החמה

המשנה מסכת תענית (פ"א מ"א) ציינה את זמן תחילת הזכרת גשמים ולא הוזכר בה כלל חובה וזמנה של הזכרת הטל, וכך נאמר שם:

מאימתי מזכירין גבורות גשמים? רבי אליעזר אומר: מיום טוב הראשון של חג. רבי יהושע אומר: מיום טוב האחרון של חג... רבי יהודה אומר: העובר לפני התיבה ביום טוב האחרון של חג - האחרון מזכיר, הראשון אינו מזכיר. ביום טוב ראשון של פסח - הראשון מזכיר, האחרון אינו מזכיר.

הריטב"א¹ דייק מלשון ר' יהודה במשנה שאכן אין כלל חובת הזכרת הטל, שאם הייתה חובה כזו היה לו לומר 'ביום טוב האחרון של חג - הראשון מזכיר טל, האחרון מזכיר גשמים. ביום טוב ראשון של פסח - הראשון מזכיר גשמים, האחרון מזכיר טל'. ולכן משמע שיש רק חובת הזכרת גשמים - 'מוריד הגשם', ואין כלל חובת הזכרת 'מוריד הטל'. וכן נקטה הברייתא בתענית (ג ע"א):

תנא: בטל וברוחות לא חייבו חכמים להזכיר,² ואם בא להזכיר - מזכיר. מאי טעמא? - אמר רבי חנינא: לפי שאין נעצרים.

וביארו התוספות (ד"ה בטל וברוחות):

1. חידושי הריטב"א, תענית ג ע"א.

2. רש"י, ד"ה בטל וברוחות, ביאר שהחידוש שאפילו בימות הגשמים אין חובה להזכיר - משיב הרוח ומוריד הטל לא חייבוהו חכמים להזכיר, אפילו בימות הגשמים. מכל מקום אף לדעת רש"י נראה שאין חובה להזכיר בימות החמה. התוס', ד"ה בטל, ביארו שאפילו בימות החמה אין חובה להזכיר. מכל מקום אף לדעת התוס' אין חובה להזכיר טל בימות הגשמים, וכן כתב רבנו יהונתן מלוניל, על הרי"ף מסכת תענית א ע"א בדפי הרי"ף: 'לומר בימות החמה מוריד הטל ובימות הגשמים משיב הרוח אין חובה על המתפלל להזכירם. לפי שאין נעצרים, שאלמלא הם אין העולם מתקיים'.

לפיכך אין קפידא לומר מוריד הטל אפילו בימות החמה אך שלא יאמר מוריד הגשם והכי הלכתא'.

מלשון הירושלמי³ משמע שהיו מזכירים 'מוריד הטל' בימות החמה. כך משמע מן הטעם שנקטו בירושלמי לשיטת ר' יהודה: 'טעמא דר' יודה כדי שיצאו המועדות בטל מפני שהטל סימן יפה לעולם'. הלשון 'כדי שיצאו המועדות בטל' משמעה בפשטות שהיו שאומרים 'מוריד הטל'. אכן אין זו חובה ומי שלא אומרה אינו חוזר אך לדעת הירושלמי ראוי להזכיר ולומר 'כדי שיצאו המועדות בטל מפני שהטל סימן יפה לעולם'. הגר"א⁴ הוסיף ראייה נוספת מלשון הירושלמי בברכות (פ"ה ה"ב) 'ר' זעירא בשם ר' חנינא היה עומד בגשם והזכיר של טל אין מחזירים אותו, בטל והזכיר של גשם מחזירים אותו, משמע שרגילים להזכיר את הטל. כמנהג הירושלמי נמצא גם כן בדברי הגאונים, בסדר רב עמרם גאון בסדר התפילה: 'אתה גבור לעולם ה' מחיה מתים אתה רב להושיע מוריד הטל ובימות הגשמים אומר משיב הרוח ומוריד הגשם'.⁵ הרמב"ם (הל' תפילה ונשיאת כפים פ"ב ה"ו) כתב שמזכירים ואומרים 'מוריד הטל' בימות החמה כפי שמשמע בירושלמי:

כל ימות הגשמים אומר בברכה שניה מוריד הגשם ובימות החמה מוריד הטל, ומתפלת המוספין של יום טוב הראשון של פסח אומר מוריד הטל. וכן פסק שאם לא הזכיר אינו חוזר (הל' תפילה ונשיאת כפים פ"ה ה"ח): 'ואם לא הזכיר טל אין מחזירין אותו שאין הטל נעצר ואין צריך בקשה'. ה'טור'⁶ הזכיר שני מנהגים: מנהג אשכנז - כדעת הבבלי ומנהג ספרד - כדעת הירושלמי. שני המנהגים הובאו ב'שלחן ערוך' וברמ"א (או"ח סי' קיד סעי' ג):

וכן בטל, אם הזכירו בימות הגשמים, או לא הזכירו בימות החמה, אין מחזירין אותו. הגה: ואנו בני אשכנז לא מזכירין טל, לא בימות החמה ולא בימות הגשמים, רק אומרים בימות החמה ורב להושיע מכלכל חיים וכו'.
אף שהרמ"א נקט שאין מזכירים 'מוריד הטל', מנהג הגר"א⁷ וכן המנהג בארץ ישראל⁸ שאף האשכנזים נוהגים להזכיר 'מוריד הטל' בימות החמה כפסיקת ה'שלחן ערוך'.

3. ירושלמי, תענית פ"א ה"ב.

4. ביאור הגר"א, על שו"ע או"ח סי' קיד סעי' ג: 'כ"מ שם תנא בטל כו' אבל בירושלמי הנ"ל היה עומד בטל כו' מ' כס' הראשונה'.

5. וכן הוזכר בספר המנהיג, דיני תפילה עמ' פח: 'ביום טוב ראשון של פסח הראשון מזכיר, האחרון אינו מזכיר גשם אלא טל. מנהגם היה בשני חזנים אחד ליוצר ואחד למוסף, ירושל' טעמ' דר' יהודה כדי שיתברכו כל המועדות בטל'.

6. טור, או"ח סי' קיד: 'תנא בטל וברוחות לא חייבו חכמים להזכיר ואם בא להזכיר מזכיר... וכן בטל ונוהגין בספרד להזכיר אף בימות החמה אבל באשכנז אין נוהגין להזכירו אלא אומר רב להושיע מכלכל חיים וכו'.

7. ראה ביאור הגר"א, על שו"ע או"ח סי' קיד סעי' ג ד"ה ואנו כו'.

8. ספר ארץ ישראל (הרב טוקצינסקי), סי' א פ"ב סעי' ו: 'ופוסקים לומר משיב הרוח ומוריד הגשם גם בארץ ישראל במוסף יום ראשון של פסח, ונוהגים בארץ ישראל לומר (במקום משיב הרוח ומוריד הגשם) מוריד הטל'.

ב. הכרזה על הזכרת גשמים – 'מוריד הגשם'

קודם שנברר האם וכיצד מכריזים בפסח על הפסקת הזכרת גשמים ותחילת הזכרת הטל, נבאר תחילה כיצד הייתה ההכרזה על תחילת הזכרת גשמים ביום טוב אחרון של חג. נאמר במשנה (תענית פ"א מ"ב):

העובר לפני התיבה ביום טוב האחרון של חג האחרון מזכיר הראשון אינו מזכיר ביום טוב הראשון של פסח הראשון מזכיר האחרון אינו מזכיר.

הירושלמי (תענית פ"א ה"א) הוסיף שני כללים להזכרת הגשם שבמשנה. האחד: 'אסור ליחיד להזכיר עד שיזכיר שליח ציבור', וביארו שם שזה רק בהזכרת הגשם אך בהזכרת טל אפשר להקדים לשליח הציבור. השני: 'קמון לצלותא כמי שהזכיר שליח ציבור' - עמדו להתפלל והתחיל הציבור את תפילת הלחש, כמי שהזכיר שליח ציבור. לגבי תחילת הזכרת גשמים למעשה, הרא"ש (תענית פ"א ס"ב) כתב בשם 'סדר עמרם גאון': 'שאחר שהזכיר שליח צבור במוסף מתחילין העם להזכיר בתפלת המנחה'. וביאר הרא"ש, שדייק כן מלשון המשנה:

העובר לפני התיבה וכו' האחרון מזכיר משמע דדוקא העובר לפני התיבה דהיינו שליח צבור מדלא תני במוסף מזכירין.

וכן דייק מדברי הירושלמי (תענית פ"א ה"א): 'אסור ליחיד להזכיר עד שיזכיר שליח צבור בגשם', משמע שרק לאחר הכרזת הש"ץ בחזרת הש"ץ, אם כן ההזדמנות הראשונה לציבור להזכיר גשמים היא תפילת מנחה. הרא"ש חלק על דעת 'סדר עמרם גאון', ופירש את הכתוב במשנה 'העובר לפני התיבה' היינו שהש"ץ מזכיר תחילה לפני הציבור, ועל פי זה פירש כוונת הירושלמי האומר 'אסור ליחיד להזכיר עד שיזכיר שליח ציבור': 'פירוש שיאמר קודם תפלת מוסף בקול רם משיב הרוח ומוריד הגשם', כלומר שהש"ץ מכריז לפני תפילת מוסף וכל הציבור מתחיל להזכיר 'משיב הרוח' כבר בתפילת הלחש. וכן ביאר שמה שאמרו בירושלמי 'קמון לצלותא כמי שהזכיר שליח ציבור' היינו שאם עמד להתפלל ולא שמע ההכרזה של שליח ציבור לפני מוסף יכול גם כן להתחיל ולומר 'משיב הרוח ומוריד הגשם' כמי ששמע משליח הציבור. המנהג שהש"ץ מזכיר את הגשם לפני התפילה הובא בספר 'המנהיג'⁹ וכן היא דעת המהרי"ל.¹⁰ אך ספר 'המנהיג' עצמו סבר שאין צורך בהכרזה כלל, לא בחזרת הש"ץ ולא לפני תפילת מוסף, אלא רק שהיחיד לא יקדים את הציבור וזו לשונו:

כיון שעומד החזן עם הציבור להתפלל בלחש, שכבר אמר קדיש אין צריך לעכב עד שהוא יתחיל להתפלל, דכל הראוי לבילה אין בילה מעכבת בו.

לפי זה יש לפרש את הירושלמי שאין צורך בהכרזת השליח תחילה, ובלבד שהיחיד לא יקדים את הציבור, ולכן אם עמדו להתפלל, כל הציבור מודע ומתחילים להזכיר כבר

9. ראב"ן הירחי, ספר המנהיג, דיני תפילה עמ' פט: 'דמנהג העולם להזכיר לפני תפילת הלחש משיב הרוח ומוריד הגשם להזכיר את הציבור, וכן מנהג בליל ר"ח להזכיר ר"ח ובחנוכה על הניסים, ובמוצאי שבת ל"ט ותודענו'.

10. ספר מהרי"ל (מנהגים), סדר תפילות חג הסוכות אות יג: 'בפסקים בשם ר' חננאל בשמיני עצרת לאחר קריאת התורה וקדיש מיד אומר ש"צ בקול רם משיב הרוח ומוריד הגשם ושוב פותחים כולם ומתפללין גשם והכי נהגינן'.

בתפילת הלחש. וכן נראה דעת הראב"ה.¹¹ נמצאנו למדים שיש שלוש דעות, כיצד מקיימים תחילת הזכרת גשמים:

(1) דעת הרב עמרם גאון: ע"י הש"ץ בהזכרתו פעם ראשונה 'מוריד הגשם' בחזרת הש"ץ, ולכן הציבור יזכיר גשמים בפעם ראשונה רק במנחה.

(2) דעת הרא"ש: הש"ץ מכריז קודם תפילת מוסף וכל הציבור מזכיר את הגשם מיד כבר בתפילת הלחש.

(3) דעת המנהיג: אין צורך בהכרזה רק שלא יקדים היחיד את הש"ץ ולכן כבר בתפילת לחש כל הציבור והש"ץ מתחילים להזכיר גשמים.

הרמב"ם¹² פסק שמזכירים במוסף ולא כתב שדווקא 'העובר לפני התיבה' מזכיר וכן לא הבדיל בין תפילת לחש לחזרת הש"ץ. כמו כן הוא לא הזכיר את דברי הירושלמי שאסור ליחיד להזכיר קודם הש"ץ. ונראה שלדעתו כל הציבור מתחיל בתפילת הלחש ואין צורך כלל להקדים להכריז ע"י שליח ציבור, כדעת הראב"ה.¹³ ה'שלחן ערוך' והרמ"א¹⁴ לא הזכירו את לשון המשנה 'העובר לפני התיבה מזכיר' אך נקטו את דברי הירושלמי שאין ליחיד להזכיר עד שיכריז הש"ץ. נראה כי לדעתם מכריז הש"ץ קודם תפילת מוסף, ומיד כבר בתפילת הלחש כולם מזכירים מוריד הגשם, כדעת הרא"ש.

ג. הכרזה על הפסקת הזכרת גשמים ותחילת הזכרת מוריד הטל

ביארנו לעיל שלכולי עלמא אין חייבים להזכיר טל בימות החמה אלא רק להפסיק מלהזכיר גשמים, ומנהג אשכנז כדעת הבבלי שלא מזכירים כלל 'מוריד הטל'. לעומת זאת מנהג ספרד כדעת הירושלמי שמזכירים 'מוריד הטל' בימות החמה. ונשאלת השאלה כיצד היו פוסקים מאמירת 'מוריד הגשם'. ונראה שיש להשוות זאת לשיטות השונות שנאמרו באופן תחילת הזכרת גשמים. לדעת 'סדר עמרם גאון', שתחילת הזכרת גשמים היא כשהש"ץ בחזרת הש"ץ מתחיל לומר 'מוריד הגשם' ולכל הציבור רק במנחה, הוא הדין לגבי הפסקת אמירת 'מוריד הגשם', השליח ציבור מפסיק לומר במוסף בחזרת הש"ץ, כשמתחיל לומר 'מוריד הטל' (כפי שכתב בסדר התפילה), וכל הציבור מפסיק לומר 'מוריד הגשם' ומתחיל לומר 'מוריד הטל' במנחה. לדעת ספר 'המנהיג' והראב"ה וכן נראה לדעת הרמב"ם, שאין צורך כלל בהכרזה, אלא הש"ץ וכל הציבור מתחילים לומר בתפילת מוסף 'מוריד הגשם', נראה שאף הפסקת אמירת 'מוריד הגשם' היא בלא הכרזה, אלא הש"ץ וכל הציבור בתפילת מוסף בתפילת הלחש פוסקים מלומר 'מוריד הגשם' ומתחילים לומר 'מוריד הטל'. לדעת הרא"ש וכן נקטו ה'שלחן ערוך' והרמ"א, שהזכרת גשמים הייתה רק לאחר הכרזת הש"ץ קודם תפילת מוסף, נראה שצריך הכרזת

11. ראב"ה, ח"ג - הלכות תענית סי' תתמד. הובא בדברי הרא"ש תענית פ"א סי' ב.

12. רמב"ם, הל' תפילה פ"ב הט"ו.

13. וכן ביאר הגהות מיימוניות, הל' תפילה ונשיאת כפים פ"ב הט"ו: 'דלא כסדר רב עמרם שכתב דש"ץ מזכיר במוסף והעם מתחילין להזכיר בתפלת מנחה דדייק לישנא דמתניתין העובר לפני התיבה ול"ג לר' ואומר דרישא מוכיח מאימתי מזכירין וכו' וכן עמא דבר כבעמוד וראב"ה ויתר הגאונים'.

14. שו"ע, או"ח סי' קיד סעי' א-ב.

הש"ץ קודם מוסף גם להפסקת אמירת 'מוריד הגשם'. ואכן למנהג הירושלמי ובני ספרד שהיו מתחילים לומר 'מוריד הטל', נראה שאכן הש"ץ היה מכריז קודם מוסף 'מוריד הטל'. וכן כתב ה'טור' (או"ח סי' קיד)¹⁵ בשם הראב"ד:

ופירשה הראב"ד דהכי פירושה אסור להזכיר עד שיכריז ש"ץ משיב הרוח ומוריד הגשם או מוריד הטל כדי שלא יהא דבר מעורב ביניהם זה מזכיר וזה אינו מזכיר. וכן כתב ה'לבוש' (או"ח סי' קיד סעי' ג): 'וכן בהפסקה ביום טוב ראשון של פסח מכריז השמש מוריד הטל'.¹⁶ אמנם לדעת הבבלי ומנהג אשכנז שבימות החמה אין מזכירים כלל 'מוריד הטל', נראה שלא שייך להכריז 'מוריד הטל' קודם מוסף שהרי אין מזכירים כלל 'מוריד הטל', ולהכריז שמפסיקים מלומר 'מוריד הגשם' אין הדבר ראוי, כדברי ה'לבוש':

אין לומר שיכריז השמש קודם תפלת מוסף אין אומרים מוריד הגשם ויפסיקו במוסף, שזה היה משמע כאילו מבזין וממאנין בגשמים שיבואו עוד, וזה אין לעשות על דרך שכבר אמרו ז"ל [תענית כג ע"א] אין מתפללין על רוב הטובה. משום כך פסק הרמ"א (או"ח סי' קיד סעי' ג) לפסוק כדעת 'סדר עמרם גאון', שהש"ץ מפסיק להזכיר 'מוריד הגשם' במוסף וכל הציבור מפסיק רק מתפילת מנחה ואילך:

ואנו בני אשכנז לא מזכירין טל, לא בימות החמה ולא בימות הגשמים, רק אומרים בימות החמה ורב להושיע מכלכל חיים וכו' (טור). 'יא שש"צ פוסק להזכיר בתפלת מוסף יום טוב הראשון של פסח, אבל הקהל מזכירין ואינן פוסקין עד מנחה, ששמעו כבר מש"צ שפסק בתפלת המוסף, וכן נוהגין.

יש להדגיש, שרק במקרה זה (ביו"ט ראשון של פסח) שאין אפשרות להכריז קודם מוסף, פסק הרמ"א כדעת רב עמרם גאון שהש"ץ במוסף מפסיק מלהזכיר 'משיב ומוריד הגשם' והציבור פוסק מלומר מנחה ואילך. מנהג נוסף היה באשכנז והובא במהרי"ל¹⁷ שכמו

15. וכן ביאר ערוך השולחן, או"ח סי' קיד סעי' ז: 'ומדברי הטור בשם הראב"ד מבואר שמכריזין שכתב אסור להזכיר עד שיכריז ש"ץ משיב הרוח ומוריד הגשם או מוריד הטל'; שו"ע, או"ח סי' תפח סעי' ג, לא הזכיר הכרזה 'מוריד הטל' קודם מוסף אך כתב: 'ומתפללין תפלת מוסף ואין מזכירין גשם מכאן ואילך', וביאר המשנה ברורה, ס"ק יא: 'דעת המחבר דהוא מנהג ספרד שאפילו במוסף גופא אין מזכירין גשם'. אך הכרזה קודם מוסף כפי שכתב בהזכרת מוריד הגשם (סי' קיד סעי' ב) לא הוזכרה. וצ"ע.

16. הוסיף ה'לבוש' וכתב: 'ואין כוונת הכרזת הטל משום שהטל אסור להזכיר קודם שיזכיר הש"צ, כמו שאמרנו גבי גשם שלא יהא הדבר מעורב ביניהם, אין הדבר כן, שהטל יכול כל יחיד להזכיר אימתי שירצה אפילו קודם שהכריז הש"ץ, ומה שמכריזין אותו כדי שבזה ידעו הכל שמפסיקין לומר מוריד הגשם, כלומר מתחילין לומר מוריד הטל לבדו ואין אומרים עוד גשם, לפיכך באותן מקומות מפסיקין גם הציבור בתפלת מוסף מלהזכיר הגשם, שאין הדבר מעורב ביניהם ע"י הכרזת הטל'. ה'לבוש' הדגיש שהכרזת השמש 'מוריד הטל' קודם מוסף, עניינה הכרזה להפסיק מלהזכיר גשמים - מוריד הגשם, אך אין כלל חובה להכריז על תחילת אמירת 'מוריד הטל' שהרי היחיד יכול לאומרה כל השנה: 'כלומר מתחילין לומר מוריד הטל לבדו ואין אומרים עוד גשם'. ולא כדברי הראב"ד שאסור להזכיר עד שיכריז הש"ץ 'מוריד הטל', ונראה לעניות דעתי שדגשו של ה'לבוש' מוכרח, שהרי הירושלמי הבחין בין הזכרת 'מוריד הגשם' שאין לומר אלא בימות הגשמים ובין הזכרת 'מוריד הטל' שיחיד יכול לומר כל השנה.

17. ספר מהרי"ל (מנהגים), סדר התפילות של פסח אות ד: 'אכן מהר"י סג"ל נהג כשסיים החזן חצי קדיש דלפני מוסף פתח בקול רם מכלכל חיים בחסד להבחין את העם שיפסיקו גם במוסף. וכן הפסיקו שוב מלהזכירו עד שמיני עצרת של סוכות. למוסף התחיל ג"כ בקול רם משיב הרוח ומוריד הגשם להבחין העם שיתחילו להלאה. וגם במוסף להלאה וחול המועד וכל הקיץ אח"כ אין אומרים שוב ותן טל ומטר

שבתחילת הזכרת גשמים היו מכריזים קודם מוסף 'משיב הרוח ומוריד הגשם', וכבר בתפילת מוסף כל הציבור מתחיל לומר 'משיב הרוח ומוריד הגשם', גם בהפסקה היה כל הציבור מפסיק לומר 'משיב הרוח ומוריד הגשם' במוסף, ומשום שאין מזכירים 'מוריד הטל' היה הש"ץ מכריז קודם מוסף 'מכלכל חיים בחדד, להבחין את העם שיפסיקו גם במוסף'.¹⁸

מוסף ליום ראשון

הָאֵן אִי הַיּוֹם יִכְרִיז נְקוּל רַס מְכַלְכַּל חַיִּים בַּחֲסֵד •
אֲרָנִי שְׂפָתַי הִכְפַּתַּח וּפִי יִגִּיד תְּהִלָּתְךָ:

מנהג נוסף הוזכר ב'תשב"ץ'¹⁹ שאף על פי שלא מזכירים בימות החמה 'מוריד הטל', היו מכריזים 'מוריד הטל' להודיע שמפסיקים מלומר 'משיב הרוח ומוריד הגשם'. אף על פי שאף אחד לא יתחיל לומר 'מוריד הטל', מכל מקום הואיל ובארץ ישראל שמתחילים שם לומר 'מוריד הטל' מכריזים כך, אף בגולה יכריזו כך.²⁰

ד. תפילת הטל – הכרזה על הפסקת אמירת משיב הרוח ומוריד הגשם

כפי שהתבאר ההכרזה הייתה ע"י הש"ץ בחזרת הש"ץ או בהכרזה לפני מוסף, ונראה שבמשך הדורות התרחב אופן ההכרזה ע"י אמירת 'תפילת הטל' כפי שכתוב במהרי"ל²¹ בשם המהרא"ק שנקט כדעת הרב עמרם גאון שההכרזה הן להתחיל לומר 'מוריד הגשם' הן להפסיק מלומר 'מוריד הגשם' היא בחזרת הש"ץ במוסף ונעשתה ע"י 'תפילת הטל'. וכן כתב ב'ערוך השלחן' (או"ח סי' תפח סעי' ג) ביחס להפסקת אמירת 'מוריד הגשם' שנעשית בחזרת הש"ץ באמירת 'תפילת הטל':

ומתפללין מוסף והצבור מזכירין את הגשם, משום דאינו נאה להכריז שלא יאמרו גשם כמו בשמיני עצרת שמכריזין שיאמרו גשם, דגשם הוא ברכה, ואין ראוי להכריז שלא לומר ולפיכך אומרים, והש"ץ פוסק מלאמרו בתפלת טל ומאז גם הצבור אין מזכירין גשם עוד במנחה.²²

בברכת השנים, אך בסתם שואלים ותן ברכה עד שיגיע זמן שאלה שהוא לעולם בחדש כסליו כמו שאפרש שם א"ה'.

18. מחזור של פסח כמנהג אשכנז פולין/מבואר בבאור מספיק/בידינגן, משה בן ישראל (מבאר), הועתק מ'אוצר החכמה'.

19. ספר תשב"ץ קטן, סי' קא (נכתב בידי ר' שמשון ב"ר צדוק, תלמידו ומשרתו של מהר"ם מרוטנבורג).

20. ראה 'השפעת ארץ ישראל על אשכנז', מנהגי ישראל (שפרבר), ח"ד עמ' רנג.

21. ספר מהרי"ל (מנהגים), סדר התפילות של פסח אות ד.

22. אך לגבי תחילת הזכרת גשמים פסק ערוך השלחן, או"ח סי' קיד סעי' ה כדעת הרמ"א שמכריזים לפני תפילת הלחש 'משיב הרוח ומוריד הגשם': 'לכך טוב יותר שהשמש יכריז אחר חצי קדיש משיב הרוח ומוריד הגשם וכן המנהג הפשוט ואין לשנות'.

בספר 'ארץ ישראל'²³ (סי' א סעי' ו) לרב טוקצ'ינסקי הזכיר גם כן שההכרזה נעשית ע"י 'תפילת הטל' בין למכריזים קודם תפילת מוסף ובין למכריזים בחזרת הש"ץ שבתפילת מוסף, וזו לשונו:

שלמנהג האשכנזים לומר מוריד הטל וההכרזה נעשית קודם מוסף ע"י אמירת **תפילת הטל**, וכן למנהג שאין אומרים מוריד הטל ההכרזה בחזרת הש"ץ כשכבר אמרו **תפילת טל** שפוסק הש"ץ מלומר משיב הרוח ומוריד הגשם והקהל פוסק במנחה.

בבית מדרשו של ה'חזון איש' תלמידיו²⁴ גם כן נקטו שתפילת הטל (וכן תפילת הגשם) עניינה הכרזה, אך נקטו כמנהג הרב עמרם גאון והמהרא"ק (ולא כהרמ"א), שההכרזה בין ל'מוריד הגשם' ובין ל'מוריד הטל' הייתה בחזרת הש"ץ והיא נעשית ע"י אמירת תפילת הגשם ותפילת הטל. ואם היו מכריזים קודם מוסף הרי אין מקום לתפילת הגשם ותפילת הטל באמצע חזרת הש"ץ.

ה. משמעות תפילת הטל

השאלה על משמעותה של תפילת הטל מתחדדת יותר לאור מנהג המהרי"ל, שהפסיק לומר 'מוריד הגשם' ע"י הכרזה של החזן לפני תפילת מוסף 'מכלכל חיים בחדש', ובכך פסק הציבור לומר 'מוריד הגשם' כבר בתפילת מוסף, בלי להזכיר כלל 'מוריד הטל בימות החמה, ועם כל זה נוהגים לומר תפילת הטל בחזרת הש"ץ של מוסף. מנהג זה צריך הסבר, מה עניינה של תפילת הטל? הרי היא אינה באה לצורך הכרזה על הפסקת אמירת 'מוריד הגשם' כי כבר פסקו לומר 'מוריד הגשם' בתפילת הלחש, ולמנהג זה אין אומרים כלל 'מוריד הטל', ואם כן אין בתפילה זו גם לא עניינו של יום!²⁵

1. תחינה מעניינו של היום שנידונים על הטל

הגר"א נהג לומר 'מוריד הטל'²⁶ והיו מכריזים 'מוריד הטל' לפני תפילת מוסף.²⁷ אך תפילת הטל הייתה נאמרת בחזרת הש"ץ, כלומר שלדעתו מגמת תפילת הטל גם כן אינה הכרזה. מהו אם כן עניינה של תפילה זו? הנצי"ב²⁸ ביאר שהגר"א היה מקפיד לא להוסיף בפיוטים

23. הובא גם בספר מנהגי ארץ ישראל (גליס), עמ' לח אות ט.

24. מנהגי בית הכנסת חזון איש לדרמן, עמ' 59, 68 ע"פ הרב חיים קנייבסקי זצ"ל: 'ואין ראוי שיכריז הגבאי קודם תפילת לחש דא"כ אין מקום לומר תפילת טל באמצע חזרת הש"ץ. ואין ראוי שיכריז הגבאי קודם תפילת לחש, דא"כ אין מקום לומר תפילת גשם באמצע חזרת הש"ץ'. אך בספר תקון תפילה, ח"א עמ' לט כתב הרב שריה דבליצקי: 'שבמקום שאומרים בקיץ מוריד הטל כמו בא"י מכריזים לפני התפילה בלחש מוריד הטל גם אצל אלא שעתידים לומר תפילת טל בתוך חזרת הש"ץ ואין שום סברא ושום נימוק שלא להכריז, וכן נהגו בפשיטות בפני החזן זצ"ל דאף שאמרו שם התפילה בתוך חזרת הש"ץ מ"מ הכריזו לפני הלחש. וזה ברור כי הייתי נוכח שם'. וראה להלן במאמר אות ה שיטת הגר"א

25. ראה להלן ביאור הנצי"ב את דעת הגר"א.

26. ביאור הגר"א לספר יצירה, פ"ג מ"ה, וכן משמע בביאור הגר"א, על שו"ע או"ח סי' קיד סעי' ג ד"ה ואנו, סידור אזור אליהו-ע"פ דעת הגר"א (וינוגרד), עמ' מג, אבל במעשה רב לא נמצא כן. וצ"ע.

27. סידור אזור אליהו-ע"פ דעת הגר"א (וינוגרד), עמ' שנג.

28. שו"ת משיב דבר, ח"א סי' יג: 'הגר"א הנהיג שלא לומר אף קרוב"ץ שבתוך התפלה זולת בר"ה ויו"כ אומרים גם יוצרות וכן טל וגשם וכן המנהג בישיבה דפ"ק וולאזין... אבל בג' ראשונות ואחרונות לא

בחזרת הש"ץ אלא רק בראש השנה, יום הכיפורים, תפילת הגשם והטל, הואיל והם עוסקים בענייניו של יום שהם ימי דין. ותפילת הטל היא תחינה על הטל שנידונים עליו.²⁹

2. תפילת הטל - כנגד 'ויתן לך מטל השמים ומשמני הארץ'

בספר 'מטה משה'³⁰ ובמחזור 'רב פנינים' לפסח³¹ הובא טעם אחר לאמירת תפילת הטל, על פי המובא ב'פרקי דרבי אליעזר' (פל"ב) שביום זה, יום ראשון של פסח, אוצרות טללים נפתחים, ולכן ביום זה בירך יצחק את יעקב 'ויתן לך אלוקים מטל השמים ומשמני הארץ ורב דגן ותירוש' (בראשית כז, כח) וזו לשונו:

הגיע ליל יום הפסח וקרא יצחק לעשו בנו הגדול ואמר לו, בני זה הלילה כל העולם כלו אומרים בו הלל ואוצרות טללים נפתחים בזו הלילה, עשה לי מטעמים עד שאני בעודי אברכה. ורוח הקדש משיבה ואמרת אל תלחם את לחם רע עין (משלי כג ו) הלך להביא ונתעכב שם. אמרה רבקה ליעקב בני הלילה הזה אוצרות טללים נפתחים בו, העליונים אומרים שירה הלילה הזה עתידים בניך להיגאל מיד שעבוד, הלילה הזה עתידין לומר שירה, עשה מטעמים לאביך עד שהוא בעודו יברכה... הלך והביא שני גדיי עזים. וכי שני גדיי עזים היה מאכלו של יצחק והלא די לו באחד שנאמר (משלי יג כה) צדיק אוכל לשובע נפשו, אלא אחד כנגד הפסח ואחד לעשות לו מטעמים לאכול דתנין הפסח אינו בא אלא על השובע... רבי יהודה אומר עשר ברכות ברך יצחק ליעקב על טללי שמים ועל דגן הארץ, כנגד עשרה מאמרות שבהם נברא העולם, שנאמר (שם כח) ויתן לך האלקים מטל השמים וגו. וכשיצא יעקב מאת פני יצחק אביו, יצא מעוטר כחתן וככלה בקשוריה, וירד עליו תחיית טל מן השמים ונדשנו עצמותיו ונעשה גם הוא גבור חיל וכת. לכך נאמר (בראשית מט כד) מידי אביר יעקב משם רועה אבן ישראל.

רש"י (בראשית כז, כח) כבר רמז על כך בפירושו: 'מטל השמים - כמשמעו, ומדרש אגדה יש להרבה פנים'. ובמדרש רבה (בראשית רבה פרשת תולדות פרשה סו ס"ג) מתבאר ש'טל שמים' הוא שפע היורד לעולם הזה: המן שירד מהשמיים, תוספת בנים ובנות ושפע בעבודת ה' במקדש וכל העבודות שמתקיימות שם, ושפע בידיעת התורה שבכתב וכל התורה בכללה:

מטל השמים, זה המן שנאמר (שמות טז) ויאמר ה' אל משה הנני ממטיר לכם לחם מן השמים, ומשמני הארץ, זה הבאר שהיתה מעלה להם מיני דגים שמנים יותר מדאי, ומשמני הארץ אלו הקרבנות כדכתיב (תהלים סו) עולות מחים אעלה לך,

מצינו ורק בקושי התירו לומר זכרנו ואין למדין כמש"כ לעיל וא"כ בר"ה ויה"כ וכדומה להו שהוא תפלת טל וגשם ביומא דדינא דידהו שר"י.

29. וצ"ע מניין שנידונים על טל בפסח.

30. מטה משה, דיני הלכות סדר של פסח סעי' תרסב: 'למחר נכנסים לב"ה ומתפללין והקהל מתפללין במוסף משיב הרוח ומוריד הגשם רק במנחה מפסיקים. וא"א עד מוסף שמיני עצרת כן מסיק במנהגים. ומה שנהגו להתפלל טל בי"ט ראשון של פסח כי אז אוצרות טללים נפתחים וכן מוכח בפרקי ר"א בפ' ל"ב'.

31. וכן כתב הרב זאב וולף מהורודנא בפירושו לפרקי דרבי אליעזר, פל"ב עמ' שטו: 'ואוצרות טללים, מכאן פשט מנהגינו שאנו מברכים על הטל ביום ראשון של פסח טוב ומאריכין בפיוטים'.

32. ראה פירוש מזרחי על רש"י.

ורב דגן, אלו הבחורים דכתיב (זכריה ט) כי מה טובו ומה יפיו דגן בחורים, ותירוש, אלו הבתולות, דכתיב (זכריה ט) ותירוש ינובב בתולות, ד"א מטל השמים זו ציון שנאמר (תהלים קלג) כטל חרמון שיורד על הררי ציון, ומשמני הארץ אלו הקרבנות, דגן אלו הבכורים, תירוש אלו הנסכים, ד"א מטל השמים זו מקרא, ומשמני הארץ זו משנה, דגן זו תלמוד, תירוש זה אגדה.

אם כן נראה לומר למנהג המהרי"ל, שלא מזכירים כלל טל בימות החמה ופוסקים כבר בתפילת הלחש מלומר 'מוריד הגשם', תפילת הטל בחזרת הש"ץ עניינה אינו התופעה הטבעית של טל הנראה בבקרים, אלא תפילה ובקשה לשפע ברכה שיורד מדי שנה ביו"ט ראשון של פסח. נמצאנו למדים שתפילת הטל יש בה מספר צדדים: אמצעי להכרזה על תחילת הזכרת מוריד הטל, וגם תחינה בעניינינו של יום שנידונים על הטל, וגם כנגד 'ויתן לך האלוקים מטל השמים ומשמני הארץ' - תפילה לברכת שמיים ובקשת לקבלת שפע של ברכה שיורד מדי שנה ביו"ט ראשון של פסח.

